

NIE TYLKO ZAGŁADA. O PRZYWRACANIU PAMIĘCI O POLSKICH ŻYDACH PRZEZ MUZEUM GETTA WARSZAWSKIEGO

KONRAD ZIELIŃSKI

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie.

Muzeum Getta Warszawskiego

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5180-5517>

e-mail: konrad.zielinski@mail.umcs.pl

Streszczenie. Muzeum Getta Warszawskiego ma przywracać pamięć ofiar Holokaustu i upowszechniać wiedzę na temat życia codziennego, strategii przetrwania, walki i zagłady Żydów w getcie warszawskim oraz innych gettach na terenie okupowanej Polski.

Stąd Zagładzie dedykowana jest większość działalności edukacyjnej, wydawniczej, naukowej i ekspozycyjnej Muzeum. MGW nie zajmuje się jednak wyłącznie Zagładą. W swych działaniach podejmuje zagadnienia związane z upamiętnieniem żydowskiej obecności w sferze publicznej, polityce, sztuce, kulturze, a galeria otwierająca wystawę stałą dotyczy będzie dziejów Żydów w Warszawie przed 1939 roku. Wykraczającym poza Zagładę dziejom społeczności żydowskiej w Warszawie i na ziemiach polskich Muzeum poświęciło także kilka wystaw czasowych, zarówno plenerowych, jak i pokazywanych w instytucjach kultury i galeriach.

Muzeum uzupełnia zatem w pewien sposób działalność Muzeum Historii Żydów Polskich POLIN czy ofertę Żydowskiego Instytutu Historycznego. W artykule pokrótce omówiono tę część aktywności Muzeum w latach 2018–2024.

Słowa kluczowe: polityka pamięci, muzeum, wystawa, Żydzi, getto

Title: Not Only The Holocaust. On The Restoration Of The Memory Of Polish Jews By The Warsaw Ghetto Museum.

Abstract. The Warsaw Ghetto Museum's mission is to restore the memory of Holocaust victims and disseminate knowledge about the daily life, survival strategies, struggle and extermination of Jews in the Warsaw Ghetto and other ghettos in occupied Poland.

Hence the Holocaust is dedicated to most of the Museum's educational, publishing, scientific and exhibition activities. However, the WGM is not solely concerned with the Holocaust. Its activities address issues related to the commemoration of the Jewish presence in the public sphere, politics, art and culture, and the gallery opening the permanent exhibition will deal with the history of Jews in Warsaw before 1939. Moving beyond the Holocaust, the history of the Jewish community in Warsaw

and the Polish lands has also been devoted by the Museum to several temporary exhibitions, both in the urban open space and in cultural institutions and galleries.

The Museum thus complements in some way the activities of the POLIN Museum of the History of Polish Jews or the offer of the Jewish Historical Institute. In this article, I briefly present this part of the Museum's activity in 2018–2024.

Keywords: politics of memory, museum, exhibition, Jews, ghetto

NIE TYLKO ZAGŁADA. O PRZYWRACANIU PAMIĘCI O POLSKICH ŻYDACH PRZEZ MUZEUM GETTA WARSZAWSKIEGO¹

Muzeum Getta Warszawskiego (dalej: MGW) zostało powołane decyzją Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego w 2018 roku. Jego misją i głównym celem statutowym jest przywracanie pamięci ofiar i upowszechnianie wiedzy na temat życia codziennego, strategii przetrwania, walki i zagłady polskich Żydów w getcie warszawskim oraz innych gettach na terenach okupowanej Polski w latach 1939–1945.

Docelową siedzibą Muzeum będzie zespół budynków dawnego Szpitala Dziecięcego im. Bersohnów i Baumanów między ulicami Śliską 51 i Sienną 60. Ufundowany w drugiej połowie XIX w. przez rodziny żydowskich przemysłowców i filantropów Bersohnów i Baumanów Szpital, niemal nieprzerwanie, choć oczywiście z innym właścicielem i pod inną nazwą, pełnił swoje funkcje do 2014 roku [Węgrzynek, Zieliński 2019: 8-9, 33-36, 43]. Kompleks szpitalny, jeden z nielicznych warszawskich „ostańców”, w 2018 roku przeznaczony został na siedzibę MGW. Decyzja ta sprawia, że Szpital będzie niemal jedynym w swoim rodzaju pomnikiem historii i depozytariuszem pamięci setek tysięcy Żydów stłoczonych w warszawskim getcie i bestialsko zamordowanych. Obecnie kompleks szpitalny jest remontowany; obiekt zostanie powiększony o dodatkowy budynek i podziemne kondygnacje [Raport 2023:6].

* * *

Muzeum jest poświęcone Zagładzie – temu wydarzeniu dedykowana jest też większość działań własnych i podejmowanych we współpracy z innymi instytucjami. Za przykład mogą posłużyć m.in.: warsztaty edukacyjne dotyczące nauczania

¹ Artykuł powstał w ramach grantu: NAWA „Laboratory for International Memory Studies” realizowanego na Wydziale Politologii i Dziennikarstwa UMCS w Lublinie w projekcie badawczym „Quest for the Past: Politics of History in the United Europe and Around (Actors, Actions, Outcomes, end of 1980s–2020s)”, kierowanego przez Georgiya Kassandra.

o Holokauście, spaceru warsawianistyczne z przewodnikiem „Śladami murów warszawskiego getta”, większość konferencji i seminariów naukowych oraz wydawnictw muzealnych, ukierunkowanie aktywności kolekcjonerskiej na ikonografię i artefakty związane przede wszystkim z Zagładą Żydów, wystawy czasowe, projekt upamiętniania mniejszych gett wokół Warszawy, stawianie symbolicznych „macew pamięci” w miejscowościach, w których utworzono getta (pierwszą macewę odsłonięto w Józefowie w powiecie Biłgorajskim) czy prowadzenie prac archeologicznych na terenie dawnego getta warszawskiego (m.in. w bezpośrednim sąsiedztwie dawnego bunkra Żydowskiej Organizacji Bojowej na ul. Miłej 18).

MGW nie zajmuje się jednak wyłącznie Zagładą. W swych działaniach podejmuje zagadnienia związane z upamiętnieniem żydowskiej obecności w sferze publicznej, polityce, sztuce, kulturze, a pierwsza galeria wystawy stałej dotyczy będzie dziejów Żydów w Warszawie od czasów manifestacji patriotycznych sprzed powstania styczniowego (1860/1861) do roku 1939. Wykraczającym poza Zagładę dziejom społeczności żydowskiej w Warszawie i na ziemiach polskich Muzeum poświęciło także kilka wystaw czasowych, zarówno plenerowych, jak i w przestrzeni zamkniętej (np. „Ofiara Żydów na rzecz Funduszu Obrony Narodowej” w galerii Narodowego Centrum Kultury Kordegarda w Warszawie).

Jak pisze Anna Ziębińska-Witek, „narracje muzealne wykorzystują swój kulturowy autorytet wywodzący się z nauki i funkcjonują jako narzędzia służące kształtowaniu pamięci zbiorowej” [Ziębińska-Witek 2020:63-76]. Wystawy czasowe MGW są główną formą przypominania o roli mniejszości żydowskiej w rozwoju ekonomicznym, naukowym i społeczno-kulturalnym Polski oraz upamiętnienia przedwojennych dziejów społeczności, które praktycznie zniknęły z krajobrazu ziem polskich w czasie II wojny światowej.

* * *

Pierwszą, niejako inauguracyjną wystawą utworzonego w marcu 2018 roku MGW była plenerowa, zawieszona na ogrodzeniu dawnego kompleksu poszpitalnego, ekspozycja „Świadek historii: Szpital Bersohnów i Baumanów w Warszawie” (23.07.2018 – 15.01.2019) [MGW 2018]. Otwarcie wystawy miało miejsce 23 lipca 2018 roku, w niemal 76. rocznicę rozpoczęcia deportacji więźniów getta warszawskiego do obozu zagłady w Treblince (22 lipca 1942 roku). Muzeum nieprzypadkowo wybrało tę datę na swą pierwszą wystawę, poświęcając ją zarazem przeszłości swojej przyszej siedziby.

Wystawa była zatem związana z Zagładą, ale opowiadała o początkach i działalności Szpitala w II połowie XIX w. i w okresie międzywojennego dwudziestolecia.

Budynek przy ulicy Siennej 60, jak wspomniano, został zbudowany w latach 1876–1878 ze środków dwóch bogatych rodzin żydowskich, Bersohnów i Baumanów, które zostały patronami tej nowej instytucji. Autorem pierwotnego projektu architektonicznego był Artur Goebel, zaś autorem gruntownej przebudowy obiektu w latach trzydziestych Henryk Stifelman. Ok. 1900 roku obok budynku szpitala z funduszy rodziny Dawidsohnów wzniesiono pawilon okulistyczny, służący potem jako ambulatorium. W uroczystościach otwarcia placówki wziął udział m.in. prezydent Warszawy, zasłużony dla miasta generał-lejtnant Sokrat Starynkiewicz. W latach dwudziestych zadłużonym Szpitalem zawiadowało Towarzystwo Przyjaciół Dzieci, w czasie wojny i okupacji niemal nieprzerwanie leczono w nim dzieci i dorosłych, zaś po wojnie znalazły tu siedzibę instytucje Centralnego Komitetu Żydów w Polsce. Później ulokowano w nim szpital dziecięcy, któremu nadano patronat Dzieci Warszawy. Szpital funkcjonował do 2014 roku, budynki w 2018 samorząd województwa mazowieckiego wydzierżawił Muzeum Getta Warszawskiego. Obecnie jest już własnością Muzeum i trwają w nim prace budowlane.

Na przestrzeni lat w szpitalu pracowało wielu znakomitych lekarzy, z których najbardziej znani to Henryk Goldszmit (Janusz Korczak), pracujący w tej placówce w latach 1905–1912, oraz Anna Braude-Hellerowa, ostatnia lekarz naczelna (1930–1942), która do końca pozostała z chorymi dziećmi i wraz z małymi pacjentami i częścią personelu zginęła podczas powstania w getcie [MGW 2024a]. Wystawa opowiadała historię tych i wielu innych niezwykłych ludzi, którzy na przestrzeni ostatnich 140 lat współtworzyli Szpital, i pacjentów, którzy korzystali z tej wyjątkowej placówki medycznej [Węgrzynek, Zieliński 2019: 7–23, 27–43].

Kuratką wystawy była Ewa Toniak. W jej otwarciu uczestniczyli członkowie Stowarzyszenia „Dzieci Holokaustu”, przedstawiciele władz i instytucji państwowych, organizacji żydowskich, przedstawiciele mediów i warszawianie, krewni pracowników Szpitala i świadkowie historii, mieszkańcy tego rejonu miasta. Modlitwy żałobne w obecności wszystkich zgromadzonych gości poprowadzili przedstawiciele rabinatu i środowisk chasydzkich [Sztetl 2018].

Wystawa była też dobrą okazją do promocji powstającego Muzeum oraz upublicznienia apeli o przekazywanie i udostępnianie historii związanych ze Szpitalem, obiektów i fotografii dotyczących działalności placówki oraz społeczności warszawskich Żydów. Jak się zdaje, był to dobry krok na drodze do utworzenia i otwarcia nowego Muzeum, planowanego początkowo w 80. rocznicę wybuchu powstania w getcie (z obiektywnych powodów otwarcie placówki przesunięto na 2027). W 2023 roku, na który przypadła okrągła rocznica powstania w getcie, rozpoczęła się budowa siedziby Muzeum.

* * *

„Pocztówki z naszej okolicy. Historia ulic Siennej i Śliskiej” to tytuł kolejnej wystawy plenerowej MGW, prezentowanej w dniach 15.05.2019 – 10.01.2020 roku. Wystawa pokazująca historię ulic Siennej i Śliskiej była również wyeksponowana na ogrodzeniu dawnego Szpitala Bersohnów i Baumanów [MGW 2019].

Kamienice czynszowe przy wytyczonych pod koniec XVIII w. ulicach zamieszkiwali zarówno Polacy, jak i Żydzi. W 1878 roku ukończono budowę Szpitala za-każnego dla dzieci żydowskich fundacji Bersohnów i Baumanów (w placówce udzielano pomocy chorym dzieciom bez względu na wyznanie). Na przełomie XIX i XX w. Sienna i Śliska uchodziły już za „lepsze” ulice miasta, mieściły się tu sklepy, kino, swą siedzibę miały towarzystwa kulturalno-oświatowe, instytucje zawodowe, a w latach trzydziestych XX w. przybyło w tym rejonie placówek edukacyjnych.

W czasie okupacji niemieckiej Sienna i Śliska znalazły się w granicach tzw. małego getta. Przy Siennej 41 mieszkała z rodzicami, przesiedlona z „aryjskiej” ulicy Zielnej, nastoletnia Mary Berg, autorka jednego z najbardziej znanych pamiętników z getta warszawskiego; z kolei Sienna 16 to ostatnia lokalizacja słynnego Domu Sierot Stefanii Wilczyńskiej i Janusza Korczaka. Sam Szpital służył ludności żydowskiej do sierpnia 1942 roku, czyli do czasu likwidacji małego getta, kiedy to z tego obszaru miasta wysiedlono Żydów i włączono go do dzielnicy „aryjskiej”. Personel i nowi pacjenci Szpitala (ulożono tam Klinikę Dziecięcą przeniesioną z ul. Litewskiej, której obiekty miały służyć Niemcom i folksdojczom) byli świadkami powstania w getcie. Natomiast w czasie powstania warszawskiego w 1944 roku mieścił się w tych budynkach szpital polowy. Po wojnie budynki szpitalne służyły społeczności ocalałych, a od lat 50. XX w. funkcjonował tu znany pokoleniom warszawiaków Szpital im. Dzieci Warszawy [Węgrzynek, Zieliński 2019:33-39].

Ulice Sienna i Śliska są wyjątkowymi świadkami historii. „Mieliśmy taki zamiar, żeby przypomnieć historię, przypomnieć te ulice, które współcześnie właściwie zachowane są wyłącznie we fragmentach, przypomnieć ich budynki, ludzi, którzy tu żyli, rzucić taki snop światła na zapomniane historie. O tyle jest to ważne, że pomiędzy tymi ulicami (Sienną i Śliską – PAP) stoi budynek dawnego Szpitala Dziecięcego Bersohnów i Baumanów, który jest naszą przyszłą siedzibą i staramy się przywrócić to miejsce świadomości warszawiaków i turystów z Polski i z zagranicy” – powiedziała Magdalena Tarnowska, komisarz wystawy [Dzieje 2019a].

„Pocztówki z naszej okolicy...” pokazują zmieniającą się część stolicy, jeszcze w XVII w. stanowiącą peryferie miasta, a dziś ściśle centrum Warszawy, które

łączy w sobie historię ze współczesnością. Chociaż wystawa, jak deklarowali organizatorzy, miała na celu pokazanie m.in. „zmagani i walk podczas II wojny światowej naszych dawnych sąsiadów” [Dzieje 2019a], to przede wszystkim opowiadała o codziennych losach mieszkańców tętniących życiem ulic, a tematyka wojenna nie zdominowała przekazu.

* * *

We wrześniu 2019 roku, w związku z 80. rocznicą wybuchu II wojny światowej, MGW pokazało wystawę zatytułowaną „Warszawa w trzech odsłonach” (08.09 – 15.11.2019). Na ekspozycję na Placu Grzybowskim, miejscu silnie związane z „żydowską” Warszawą (w pobliżu znajdował się Teatr Żydowski; w ulokowanym przy Placu Kościele Wszystkich Świętych znajdowali schronienie i pomoc ukrywający się po „aryjskiej” stronie Żydzi i uciekinierzy z getta), złożyło się dwanaście plansz ukazujących przemiany dwunastu miejsc centrum Warszawy. Na wystawie pokazano trzy oblicza miasta: przedwojenne, wojenne i czasy odbudowy.

Wystawa opowiadała o historii Warszawy, o jej wieloetniczności i wielokulturowości. W XIX w. niezwykle żywe, pełne kontrastów miasto, siedziba jednej z prowincjonalnych guberni ówczesnego Imperium Rosyjskiego, było gęsto zaludnione, zatłoczone, poszatowane siecią wąskich ulic i pełne wszechobecnych polskich, żydowskich i rosyjskich szyldów sklepowych. „Rosyjska” Warszawa, stolica państwa polskiego w dwudziestoleciu, miasto okupowane i miejsce tragedii setek tysięcy żydowskich i nieżydowskich mieszkańców, wreszcie czas odbudowy i dźwignia się Warszawy z ruin były przedmiotem wystawy na Placu Grzybowskim.

Na wystawie pokazano fotografie Placu Bankowego, Placu Grzybowskiego, Placu Żelaznej Bramy i Hal Mirowskich, synagogi na Tłomackiem oraz ulic Żłotej, Chłodnej, Leszna, Gęsiej, Zielnej, Granicznej oraz Królewskiej. Fotografie pozyskano ze zbiorów Żydowskiego Instytutu Historycznego, Instytutu Sztuki PAN, Archiwum Państwowego Warszawy, Muzeum Powstania Warszawskiego, Mazowieckiego Warszawskiego Konserwatora Zabytków oraz Polskiej Agencji Prasowej. Kuratorka wystawy, Magdalena Piecyk, podkreślała, że na planszach „wojennej” odsłony zwrócono uwagę na mury getta, wciąż widoczne w przestrzeni miasta [Dzieje 2019b].

W getcie stłoczono niemal trzecią część mieszkańców stolicy. Szacuje się, że w kwietniu 1941 roku wraz z przesiedleńcami mogło przebywać w nim nawet 400 tys. ludzi, z których ogromna większość zginęła lub zmarła głównie z głodu i chorób oraz w trakcie akcji wysiedleńczych i została zamordowana w obozie zagłady w Treblince. Po likwidacji getta i upadku powstania wiosną 1943 roku,

ta część miasta została zrównana z ziemią. Kolejne dzielnice Niemcy zniszczyli po stłumieniu powstania 1944 roku. Mimo to w niedługim czasie po wojnie rozpoczęto proces odbudowy Warszawy, a stolica zaczęła odzyskiwać dawną świetność. „Zwiedzając Warszawę, należy na nią patrzeć przez pryzmat tego, co było, co zostało zburzone i odrodziło się na gruzach z popiołu” – przekonywało MGW [Onet 2019].

Wystawa była również swego rodzaju zaproszeniem na spacer wybranymi ulicami, które w stosunkowo krótkim czasie, w ciągu kilkudziesięciu lat, nieraz diametralnie zmieniały swoje oblicze. „To wielokulturowe niegdyś miasto było miejscem gehenny jego mieszkańców, ich bohaterskiego oporu, jak również kolebką artystów, sławnych postaci i miejsc. Ich ślady odnajdujemy we współczesnym otoczeniu” [Onet 2019].

* * *

Jak dotąd ostatnią wystawą czasową i pierwszą niepoświęconą wyłącznie Zagładzie była zorganizowana przez MGW oraz Narodowe Centrum Kultury wystawa zatytułowana „Ofiara Żydów na Rzecz Funduszu Obrony Narodowej «... jako świadectwo i dokument Czynu Naszych Braci na rzecz Ojczyzny naszej»”. Wystawę prezentowano w Galerii NCK Kordegarda przy Krakowskim Przedmieściu w Warszawie (12.09 – 20.10.2024). Jej kuratorami byli Kamila Pściuk-Głazer i Konrad Zieliński [NCK 2024]. W wernisażu wystawy uczestniczyli m.in. ministra kultury i dziedzictwa narodowego Hanna Wróblewska oraz ambasador Izraela w Polsce Jakow Liwne².

Sam Fundusz Obrony Narodowej, utworzony na mocy dekretu prezydenta Mościckiego 9 kwietnia 1936 roku, podobnie jak ogłoszona wiosną 1939 roku Pożyczka Obrony Przeciwlotniczej, miał pomóc w zebraniu środków na modernizację armii i rozwój sił zbrojnych. Szeroki udział warstw społecznych w zbiórkach

² Na facebookowym profilu ambasady Izraela w Polsce można przeczytać, że „przed II wojną Żydzi stanowili 10% ludności, ale aż 30% wpłacających na rzecz Funduszu”. Jest to nieprawda, ale trudno stwierdzić, czy jest to celowa dezinformacja sztabu ambasadora, skądinąd znanego z mało dyplomatycznych i czasem niechętnych Polsce wypowiedzi, czy błąd wynikający z niedokładnego wczytania się w opisy wystawy lub wsłuchania w wypowiedzi osób zabierających głos na wernisażu. Wpis ambasady: https://www.facebook.com/photo/?fbid=926361139524044&set=pcb.926362026190622&locale=br_FR [dostęp: 20.10.2024]; Aktywność ambasadora Liwne: <https://polskieradio24.pl/artykul/3359988,ambasador-izraela-wezwany-do-msz-goraco-pod-ministerstwem-rzecznicz-nie-mogl-przemawiac> [dostęp: 20.10.2024]; <https://wydarzenia.interia.pl/kraj/news-zero-przyzwoitosci-zawrzalo-po-wywiadzie-ambasadora-izraela,nId,7429379> [dostęp: 20.10.2024]; <https://wiadomosci.wp.pl/skandaliczny-wywiad-ambasadora-izraela-tusk-reaguje-7013264128703040a> [dostęp: 20.10.2024].

i subskrypcjach pokazał gotowość do stawienia oporu hitlerowskiemu Niemcom. Choć na rozbudowę armii było już za późno, popularność obu inicjatyw dowiodła jedności społeczeństwa w obliczu zagrożenia.

Wśród żydowskich darczyńców i subskrybentów były gminy i instytucje, właściciele dużych firm i przedsiębiorstw, inteligencja, ale także niezamożni handlarze, rzemieślnicy i robotnicy, ludzie o różnych światopoglądach i zapatrywaniach politycznych. Byli wśród nich komuniści, socjaliści, Żydzi zasymilowani, narodowcy, ortodoksi. Na Fundusz składali się mieszkańcy wielkich miast, niewielkich osad i miasteczek w centralnej i wschodniej Polsce. W najuboższych regionach kraju Żydzi stanowili nawet jedną trzecią darczyńców. Ich ofiarność na FON i POP świadczyła o dojrzałości obywatelskiej. Nie było to bez znaczenia w państwie, którego polityka narodowościowa była niekonsekwentna, podporządkowana etnicznie traktowanemu pojęciu narodu, a przy tym nie wolna od ksenofobii.

Centralnym punktem wystawy były ofiarowane przez Żydów precjoza; jednak swą opowieść kuratorzy rozpoczęli od lat I wojny światowej i historii Żydów-legionistów, obrońców Lwowa i uczestników wojny polsko-bolszewickiej, wychodząc z założenia, że zaangażowanie w zbiórki i subskrypcje było jednym z wielu przykładów udziału Żydów w dziele odzyskania, utrzymania i obrony niepodległości. Na wystawie omówiono sytuację ludności żydowskiej w dwudziestoleciu międzywojennym, na wybranych przykładach pokazano wkład Żydów w polską kulturę, literaturę i sztukę, a także problemy, z jakimi musieli się mierzyć w drugiej połowie lat trzydziestych naznaczonych ksenofobią i antysemitką retoryką. Mimo tego Polska była również ich ojczyzną, a za swój polski patriotyzm wielu zapłaciło najwyższą cenę.

Żydzi walczyli w wojnie obronnej w 1939 roku, działali w konspiracji, wstępowali do Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie i armii generała Andersa, zgłaszali się do dywizji polskich tworzonych u boku Armii Czerwonej i oddziałów walczących w powstaniu warszawskim. Stąd prezentowanym na wystawie srebrom i judaikom podarowanym na FON towarzyszyły m.in. fotografie, dokumenty archiwalne i prace plastyczne nawiązujące zarówno do samej zbiórki, jak i udziału Żydów w polskim czynie zbrojnym. Kuratorzy wystawy zdecydowali się, oprócz wojskowych, na wybór kilkunastu postaci z grona tych, którzy swą aktywność zawodową związały z szeroko rozumianą kulturą i sztuką, łączyli ze służbą wojskową czy działalnością niepodległościową (m.in. Leopold Gottlieb, Artur Szyk, Franciszka Arnsztajnowa, Henryk Wars czy Henryk Beck). Zwiedzający mogli również posłuchać fragmentów oryginalnych nagrań z przemówień sejmowych czy reportaży radiowych z przebiegu akcji na rzecz FON.

Bez wątplenia ofiarność Żydów dowiodła ich dojrzałości obywatelskiej i polskiego patriotyzmu. W promocję inicjatyw FON i POP zaangażowały się poczytne

dzienniki żydowskie: „Hajnt”, „Moment”, „Chwila”, „Nasz Przegląd” czy „Nowy Dziennik”, do akcji włączali się politycy i działacze społeczni, wspierali ich przedstawiciele rabinatu i wielu przywódców religijnych. Ich apele spotkały się z dużym odzewem: ok. 7% wszystkich datków na FON i POP pochodziło od środowisk żydowskich. W województwie łódzkim wkład Żydów był znacznie większy niż wynikałoby z ich liczebności wśród mieszkańców regionu; w najuboższych częściach kraju, takich jak województwo poleskie, Żydzi stanowili nawet 1/3 darczyńców i subskrybentów MGW [MGW 2024b].

W Kielcach w 1939 roku zbiórką kosztowności kierowała żona rabina Sara Rapoport [Świętokrzyskisztetl 2024]. W Kałuszynie na FON i POP przeznaczyło swoje pieniądze 440 osób [Gontarek 2012: 73]. W podbiałostockim Wasilkowie, jak informowano w lokalnej prasie, „na ręce starosty Karola Szagona rabin wasilkowskiej gminy wyznaniowej Israel Halpern złożył doraźnie zebrane od społeczeństwa żydowskiego: 149 zł gotówką, 2 pierścionki złote, 1 medalion złoty, 1 złotą broszkę, 4 złote kolczyki, srebrny portfel, tabakierkę, kieliszek i monety” [JB 2022]. Lewek Kilbert, społecznik, radny miejski, przewodniczący Zarządu Gminy Żydowskiej w Płocku, zamożny kupiec i bankier, wpłacił na FON 600 zł, a w 1939 roku wykupił subskrypcję na POP za 4000 zł [Papierowski 2012: 36]. Dr Zachariasz Goldner z Nowego Targu ofiarował na FON 100 koron w złocie [Trojański 2005: 71]. Ciekawa była sytuacja w Knyszynie: w pisemnych kondolencjach złożonych rodzinie zmarłego Jana Bończy-Waśniewskiego, administratora dóbr knyszyńskich, znalazło się pokwitowanie wpłaty na FON. W ten sposób knyszyńscy Żydzi wyrazili uznanie dla człowieka, który „za życia miał wielkie serce dla wszystkich bez różnicy wyznania”, a dla uczczenia zmarłego przekazali ofiarę na Fundusz [Knyszyn 2024].

To tylko jedne z setek tysięcy przykładów ofiarności wszystkich warstw ludności żydowskiej w Polsce na rzecz wspólnej Ojczyzny. O dziesiątkach tysięcy żydowskich darczyńców, celowo nie wymienionych z imienia, opowiadała wystawa w Kordegardzie. Pomysłodawcom i twórcom wystawy chodziło nie tylko o opowiedzenie historii „żydowskiego” FON, ale o umiejscowienie Funduszu w szerszym kontekście historyczno-kulturowym, nakreślenie sytuacji mniejszości żydowskiej w II Rzeczypospolitej i jej wkładu w rozwój i obronę kraju.

W 1939 roku niewykorzystane środki i kosztowności FON poprzez Rumunię trafiły na Zachód, gdzie pozostawały w gestii polskiego rządu na uchodźstwie. Po wojnie ich „złota” część przekazano władzom Polski Ludowej. Uległy wówczas rozproszeniu, a numizmaty i precjoza przetopiono i rozprzedano. W 1976 roku do kraju z Francji wróciły blisko 2,5 tony sreber, które wzbogaciły kolekcje muzealne [MUZHP 2024]. Obecnie dysponentem całego srebrnego skarbu FON jest Muzeum

Narodowe w Poznaniu. Ich wybór pokazano na wystawie w warszawskiej Kordegardzie, a wśród wybranych precjozów znalazły się nie tylko judaika, ale również rzeczy osobiste, w rodzaju opatrzonej dedykacją papierošnicy czy drobnej biżuterii.

* * *

Muzeum Getta Warszawskiego jest państwową instytucją kultury, której głównym celem jest dokumentowanie i upowszechnianie wiedzy o historii getta warszawskiego i innych dzielnic zamkniętych, utworzonych przez Niemców w czasie II wojny światowej. Służyć ma temu gromadzenie archiwaliów, artefaktów i świadectw pamięci. W pracach nad wystawą stała w rewitalizowanym budynku dawnego Szpitala Bersohnów i Baumanów Muzeum czerpie z dorobku i doświadczeń oraz zasobów polskich i zagranicznych instytucji zajmujących się tematyką getta czy szerzej II wojny światowej.

Do statutowych zadań MGW należy również konsolidacja działań na rzecz ochrony i opieki nad dziedzictwem kulturowym Żydów w getcie warszawskim oraz podejmowanie inicjatyw w zakresie renowacji i rewitalizacji zabytków związanych z jego historią, prowadzenie działalności kulturalnej, naukowej, edukacyjnej i popularyzatorskiej. Muzeum zajmuje się też inicjowaniem i wspomaganiem inicjatyw społecznych oraz organizacji pozarządowych przyczyniających się do ochrony i upamiętniania historii getta warszawskiego [MGW 2024].

Muzeum wychodzi jednak poza te cele statutowe i zajmuje się również szeroko rozumianą historią Żydów w Polsce czy na ziemiach polskich. Uzupełnia zatem w pewien sposób działalność Muzeum Historii Żydów Polskich POLIN czy ofertę Żydowskiego Instytutu Historycznego im. Emanuela Ringelbluma, choć nie powiele tematów ekspozycji prezentowanych przez te instytucje. Tematyka wystaw czasowych MGW dotyczyła głównie, choć nie wyłącznie, Warszawy, a ich celem było i jest przywracanie wykraczającej poza Zagładę pamięci o społecznościach żydowskich na ziemiach polskich i ich roli w dziejach Polski³. Omówione pokrótce w niniejszym tekście wystawy zorganizowane w latach 2018–2024 są przykładem tej działalności.

³ Nie można mówić o jednej społeczności żydowskiej w Polsce. Nawet w późnych latach 30., mimo unifikacji i upływu blisko 20 lat od odzyskania przez Polskę niepodległości, polscy Żydzi nie tworzyli jednej i spójnej społeczności. Podziały wewnętrzne były znaczne, a dziedzictwo zaborów wciąż widoczne m.in. w charakterze skupisk, modelu religijności, tradycjach zawodowych, poziomie zamożności, sympatiach i antypatiach politycznych, wreszcie stosunkach z ludnością nie-żydowską. Por. G. Bacon, *One Jewish Street? Reflections on Unity and Disunity in Interwar Polish Jewry*, [w:] *New Directions in the History of the Jews in the Polish Lands*, red. A. Polonsky, H. Węgrzynek, A. Żbikowski, Boston 2018, s. 324–337.

BIBLIOGRAFIA

1. Bacon G., *One Jewish Street? Reflections on Unity and Disunity in Interwar Polish Jewry* [w:] *New Directions in the History of the Jews in the Polish Lands*, red. A. Polonsky, H. Węgrzynek, A. Żbikowski, Boston 2018.
2. Dzieje (2019a), <https://dzieje.pl/wystawy/wernisaz-wystawy-pocztowki-z-naszej-okolicy-historia-ulicy-siennej-i-sliskiej> [dostęp: 08.II.2024].
3. Dzieje (2019b), <https://dzieje.pl/wystawy/warszawa-w-trzech-odslonach-od-niedzieli-wystawa-plenerowa-muzeum-getta-warszawskiego> [dostęp: II.II.2024].
4. Gontarek A. (2012), *Postawy żydowskich mieszkańców Mińska Mazowieckiego i Kaluszyzna wobec wojny polsko-bolszewickiej 1920 roku*, „Studia Żydowskie. Almanach” 2012, nr 2.
5. <https://polskieradio24.pl/artykul/3359988,ambasador-izraela-wezwany-do-msz-goraco-pod-ministerstwem-rzecznik-nie-mogl-przemawiac> [dostęp: 20.10.2024].
6. <https://wiadomosci.wp.pl/skandaliczny-wywiad-ambasadora-izraela-tusk-reaguje-7013264128703040a> [dostęp: 20.10.2024].
7. https://www.facebook.com/photo/?fbid=926361139524044&set=pcb.926362026190622&locale=br_FR [dostęp: 20.10.2024].
8. <https://wydarzenia.interia.pl/kraj/news-zero-przyzwoitosci-zawrzalo-po-wywiadzie-ambasadora-izraela,nId,7429379> [dostęp: 20.10.2024].
9. JB (2022), <https://www.jewishbialystok.pl/Dar-wasilkowskich-%C5%BByd%C3%B3w-na-Fundusz-Obrony-Narodowej,5482,8354> [dostęp: 21.10.2024].
10. Knyszyn (2024), <https://www.knyszyn.pl/asp/core/drukuj.asp?menu=75&akcja=artykul&artykul=866> [dostęp: 21.10.2024].
11. MGW (2018), <https://1943.pl/wystawy/swiadek-historii-szpital-bersohnow-i-baumanow/> [dostęp: 04.12.2024].
12. MGW (2019), <https://1943.pl/wystawy/pocztowki-z-naszej-okolicy-historia-ulic-siennej-i-sliskiej/> [dostęp: 30.II.2024].
13. MGW (2024) <https://1943.pl/misja/> [dostęp: 14.12.2024].
14. MGW (2024a), <https://1943.pl/miejsce/> [dostęp: 15.12.2024].
15. MGW (2024b) <https://1943.pl/artykul/zydzi-na-rzecz-funduszu-obrony-narodowej/> [dostęp: 21.10.2024].
16. MUZHP (2024) <https://muzhp.pl/kalendarium/powstal-fundusz-obrony-narodowej> [dostęp: 21.10.2024].
17. NCK (2024) <https://nck.pl/kordegarda/wystawy/wystawa-ofiara-zydow-na-fundusz-obrony-narodowej-> [dostęp: 16.12.2024].
18. Onet (2019), <https://wiadomosci.onet.pl/warszawa/warszawa-w-trzech-odslonach-rusza-wystawa-plenerowa-muzeum-getta-warszawskiego/y72txpv> [dostęp: 15.12.2024].

19. Papierowski A. J. (2012), *Żydowskie szkolnictwo religijne na przykładzie działalności prywatnej ortodoksyjnej szkoły Isoda Tora (Podstawy Tory) w Płocku (1921-1939)*, „Notatki Płockie” 2012, nr 4.
20. Raport (2023), *Muzeum Getta Warszawskiego. Raport 2023*, Warszawa 2024.
21. Sztetl (2018), <https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/w/18-warszawa/120-aktualnosc/139669-warszawa-wystawa-o-szpitalu-bersohnow-i-baumanow> [dostęp: 20.11.2024].
22. Świętokrzyskisztetl (2024), https://swietokrzyskisztetl.pl/asp/pl_start.asp?typ=14&menu=53&sub=9 [dostęp: 21.10.2024].
23. Trojański P. (2005), *Żydowska prasa zawodowa i jej rola w rozwoju aktywności społeczno-gospodarczej kupców i rzemieślników małopolskich w okresie międzywojennym*, „Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis”, Folia 29: Studia ad Institutionem et Educationem Pertinentia 2005/I.
24. Węgrzynek H. i Zieliński K. (2019), *Szpital Bersohnów i Baumanów w Warszawie*, Warszawa 2019.
25. Ziębińska-Witek A. (2020), *Muzealne wystawy narracyjne między pamięcią, historią i polityką*, „Przegląd Historyczny” 2020, tom CXI, z. 1.